

DEN SVENSKA KYRKAN UNDER MEDELTIDEN

Under medeltiden hade kyrkan mycket stor makt och genomsyrade hela det europeiska samhället. Var man än bodde var man en del av kyrkan. För att kunna kontrollera alla dessa kristna själar byggde kyrkan upp en effektiv toppstyrd organisation där stora regioner eller riken delades in i kyrkliga administrativa områden på olika nivåer. I Sverige kallades den minsta administrativa enheten för socken. Flera socknar bildade tillsammans ett stift som styrdes av en biskop. Från och med 1200-talet fanns det sju stift inom det svenska riket. Dessa utgjorde gemensamt en kyrkoprovins (här: den svenska kyrkoprovinsen), vilket var den största administrativa enheten inom den katolska kyrkan. Varje europeisk kyrkoprovins styrdes av en ärkebiskop, vilken i sin tur lydde under påven i Rom.

Socken

Socken var den minsta geografiska enheten i kyrkans organisation och hade sitt centrum i en enskild kyrkobyggnad (sockenkyrkan). Till socknen räknades närområdet kring kyrkan och alla som bodde där. Enligt vissa forskare går socknarna tillbaka på en territoriell indelning som fanns redan under förkristen tid. Detta skulle särskilt vara fallet i Uppland (Upplandslagens bestämmelser om hundareskyrkor i varje hundare anknyter till den s.k. ledningsorganisationen). I Götalandskapen, där kyrkorna ofta byggdes på initiativ av enskilda stormän och kungar, är det lättare att tänka sig att man bortsåg från denna äldre indelning. I Götalandska sockenindelningen ha ägt rum under 1100-talet, i Svealand 1150–1250 och i Norrland och Finland från 1200-talet och framåt... Socknarna hade egna sigill (det äldsta bevarade är från Ekebyborna i Östergötland, ca 1300). Redan i slutet av medeltiden fanns troligen också sockenstämman, som under ledning av prästen och sex förtroendevalda bönder ("sexmän") hade hand om frågor kring kyrkans skötsel och fördelade kollektiva skattebördor mellan socknens invånare.

Präster

Varje sockenkyrka sköttes av en präst som ansvarade för församlingens kyrkogång och själavård. Prästen hade hand om gudstjänster, dop, bikt, begravningar och så vidare. Han var också ledare för sockenstämman (se ovan). Alla gick till kyrkan på söndagarna. Prästen höll långa predikningar och man lyssnade alltid till vad han sa. Kyrkan var också en social träffpunkt där socknens befolkning träffades på söndagarna och vid många av de högtider som ingick i kyrkoåret. Under medeltiden hade prästerna hög status och tillhörde det skattebefriade frälset. Prästerna fick sin inkomst genom en särskild kyrklig skatt - tiondet. De fick dock inte bilda familj, utan skulle leva i celibat.

Stift

Flera socknar bildade tillsammans ett stift. Under senare delen av medeltiden fanns det sju stift i Sverige. Varje stift var ett kyrkligt förvaltningsområde som leddes av en biskop (se nedan). Adam av Bremen uppger att den förste biskopen i Sverige, Turgot, ska ha installerats av Olof Skötkonung i Skara. Omkring 1060 inrättades också ett biskopssäte i Sigtuna. Nästa upplysning om den svenska stiftsindelningen är den s.k. Florenslistan från ca 1120, som anger Skara, Linköping, Eskilstuna, Strängnäs, Sigtuna och Västerås som biskopssäten. Tyngdpunkten i kyrkans organisation låg då uppenbarligen i Mälardalen, där

missionsbehovet möjligen var störst (några decennier tidigare hade nämligen många av svearna återgått till asatron). Det dröjde fram till 1200-talet innan den stiftsbildning var avslutad som sedan skulle bestå medeltiden ut: ärkestiftet Uppsala (Uppland, Norrland, Jämtland i Norge samt Åland fram till 1300-talet), Skara (Västergötland, Dalsland och Värmland), Strängnäs (Södermanland och Närke), Linköping (Östergötland, Gotland, Öland samt Småland utom Varend), Västerås (Västmanland och Dalarna), Växjö (Varend) samt Åbo (Finland).

Biskopar

Biskopen fungerade som den högste domaren och styresmannen i sitt stift och ansvarade för kyrkan (som organisation) och alla sockenpräster etc som arbetade inom stiftet. Till biskopens uppgifter hörde även att viga präster och ta emot klosterlöften från munkar och nunnor. Kyrkans första biskopar hade vigts av Jesus apostlar (lärjungar, inkl Paulus) och för att en vald biskop skulle kunna träda i tjänst krävdes enligt kanonisk (kyrklig) rätt att han skulle vigas genom handpåläggning av minst två andra biskopar. Den som valts till biskop men ej vigts kunde förvalta stiftet men saknade rätt att utföra de religiösa uppgifterna som hörde till ämbetet. Från början valdes de svenska biskoparna av prästerna och folket, vilket stadgas i den äldre Västgöotalagen. Genom Skänninge möte 1248 infördes emellertid den kanoniska regeln att det var domkapitlet (se nedan) som skulle välja biskop. Som representanter för den inflytelserika kyrkan och som innehavare av boklig bildning kom biskoparna att spela en viktig politisk roll under hela medeltiden. Biskoparna hade plats i rådet (dåtidens regering). De ansågs även vara de bäst lämpade att inneha ämbetet som kansler, och utsågs under den stormiga unionstiden i ett par fall till riksföreståndare. I samhället var ärkebiskopen högst i rang näst efter kungahuset. Med ett stift följde dessutom betydande jordegendomar, mäktiga borgar och talrika ryttarföljen samt möjlighet till förlänningar. Biskopsämbetet kom därför att bli eftertraktat bland aristokratins söner, och biskopstillsättningar omgavs av segdragna maktstrider. Av elva biskopar på 1470-talet kom sju från framstående adelssläkter. Till sin hjälp hade biskopen ett domkapitel som beslutade i många viktiga frågor.

Domkapitlen

I varje stift fanns ett domkapitel - ett kyrkligt organ - som valde biskop, skötte gudstjänsterna i domkyrkan (biskopens residens), ansvarade för prästutbildningen och styrde stiftet i biskopens frånvaro. Domkapitlet, vars medlemmar kallades kaniker, kunde bestå antingen av munkar (regulära kapitel) eller präster (sekulära kapitel). De första domkapitlen inrättades som regulära kapitel i Uppsala (ca 1200) och Skara (1220-talet). Efter Skänninge mötes beslut 1248 om att domkapitlen skulle fungera som valenheter vid biskopsvalen inrättades domkapitel också i de övriga svenska stiftet.

FAKTARUTOR

Tionde: Tiondet var en skatt - en tiondel av inkomsterna - som skulle betalas till kyrkan, både i form av jordbruksprodukter (sädestionde) och djur (kvicktionde).

- *En tredjedel skulle gå till prästen.*
- *En tredjedel till biskopen och de fattiga.*
- *En tredjedel till sockenkyrkans underhåll.*

Prästen hämtade i regel sin andel direkt på åkern, medan de övriga andelarna levererades färdigtröskade, senast i början av året. De fattigas andel av tiondet kunde biskopen ibland använda till andra saker, t.ex. underhåll av stiftets katedralskola.

Peterspenning: Peterspenningen var en avgift som alla kristna skulle betala till påven i Rom - egentligen till hans föregångare den helige Petrus. Enligt goda gissningar infördes avgiften i Sverige 1152 då för första gången ett påvligt sändebud, engelsmannen Nicolaus Breakspear, besökte landet. Han mottogs av kung Sverker d.ä. och rikets biskopar och stormän på ett möte i Linköping. Breakspear blev senare påve under namnet Hadrianus IV och är så vitt man vet den ende påve som varit i Sverige före Johannes Paulus II 1989. Peterspenningen utgick med en penning per hushåll i södra och mellersta Sverige men var lägre i Västerås och Strängnäs stift på grund av att befolkningen där redan betalade extra avgifter till lokala helgon som S:t Eskil. I Norrland och Finland betalades ingen peterspenning. Från hela Sverige har påvestolens intäkter på 1350-talet beräknats till omkring 200 mark. För påvestolen var detta alltså inte någon viktig inkomstkälla, men självklart hade den symbolisk betydelse som en sorts "*medlemsavgift*" till kyrkan.

Skänninge möte: Skänninge möte hölls vintern 1248 mellan å ena sidan svenska kyrkans biskopar, Birger Jarl, präster och "*goda män*" från Östergötland, å andra sidan den påvlige legaten Vilhelm av Sabina. Mötesbeslutet från den 1 mars 1248 fastslår att celibatskravet ska gälla för präster i Sverige, att präster har rätt att testamentera bort sin egendom utan släktingars samtycke, samt att präster måste studera kanonisk (kyrklig) rätt. Mötet var en sen eftersvallning på nordliga breddgrader av de reformsträvanden som genomsyrat den katolska kyrkan sedan mitten av 1000-talet.

Fattigvård: Fattigvård bedrevs under medeltiden framför allt genom kyrkan och klostren, som framhöll den som en kristen plikt. En andel av tiondet skulle användas till detta ändamål (se ovan). Dessutom var legohjonsstadgan tänkt att garantera försörjningen av de arbetsföra fattiga. Dessa var tvungna att ta tjänst hos andra - i regel bönder - och anställdes för ett halvår i taget, stod under husbondens förmyndarskap och kunde agas av denne. Hjonen fick sin lön i varor (ofta kläder) och pengar. Kvinnor fick ungefär halva lönen mot männen och allas löner halverades under vinterhalvåret. Systemet tycks ha haft till huvuduppgift att säkra böndernas behov av billig arbetskraft. Den husbonde som gav mer än den i lagen reglerade lönen kunde dömas till böter. Men det fanns också många fattiga gamla och sjuka som inte kunde ta tjänst som hjon. I städerna skulle de s.k. helgeandshusen ansvara för dessa. Helgeandshusen var barmhärtighetsinrättningar avsedda för fattiga, gamla och sjuka. De finansierades genom donationer och de intagna betalade eller arbetade också i mån av förmåga för sitt uppehälle. På landsbygden fanns även en sorts roteringssystem. I Upplandslagen heter det: "*Nu föras fattiga eller vanföra mellan byar och bönder; då är var bonde skyldig att hålla dem kost under ett dygn... Gud må ej glömma den, som gärna vill giva den fattige hus och hem.*"

Vilhelm av Sabina var en italiensk kyrkoman (död 1251), kardinalbiskop av Sabina 1244. Vilhelm hade börjat sin kyrkliga bana som munk och blev senare biskop varefter han sändes som påvlig legat till Norden 1230. Våren 1247 sändes han åter till Norden för att kröna kung Håkon av Norge. På vägen hem passerade han Sverige och representerade påvestolen vid Skänninge möte (se ovan). Han tycks också ha haft en medlande roll i konflikten mellan Erik Eriksson och folkungarna.

Den s.k. **Botulfprocessen** är den enda kända kättarprocess i Sverige under medeltiden som lär ha slutat med att den anklagade avrättades. Bonden Botulf i Gottröra socken i Uppland förnekade att vin och bröd genom nattvarden kunde omvandlas till Kristi blod och kött. Han överlämnades 1311 av ärkebiskopen i Uppsala, Nils Kettelsson, till den världsliga rättvisan och bör rimligen ha bränts på bål.

Källa: <https://www.so-rummet.se/fakta-artiklar/den-medeltida-kyrkans-organisation-i-sverige#>